

УДК 340.1; 342:124.5(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.14>

ФЕНОМЕН КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ВІД ЦІННІСНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ – ДО ФОРМУВАННЯ АКСІОМЕТРІЇ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Батанова Н.М.,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу міжгалузевих
і порівняльних правових досліджень
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0003-1828-6708*

Батанова Н.М. Феномен конституційно-правової відповідальності: від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії сучасного конституціоналізму.

Сформульовано методологічні засади аксіології конституційно-правової відповідальності, що базуються на ціннісному підході. Завдяки цьому методу наповнюється змістом аксіологічна парадигма конституційно-правової відповідальності та в цілому сучасного конституціоналізму. Ціннісний підхід до конституційно-правової відповідальності виходить за нормативно-правові межі при визначенні пріоритетів у суспільному житті, включаючи конституційно-правову сферу. Визначено, що вплив ціннісного підходу на доктринальні дослідження конституційно-правової відповідальності полягає в такому: під час дослідження конституційно-правових норм, відносин та процесів звернуто увагу на те, які саме моральні, ціннісні засади в наявності у них і чи вони взагалі присутні; дає можливість сформулювати як зміст самих конституційних цінностей, так і виробити механізм їх забезпечення та захисту з урахуванням стану суспільного розвитку; дозволяє привести норми чинного законодавства, які регламентують відносини у сфері конституційно-правової відповідальності у відповідність до конституційних цінностей.

Зазначається, що цінність конституційно-правової відповідальності має багатоаспектний характер та пов'язана із її комплексним функціональним призначенням для правової охорони конституції, розвитку конституціоналізму, правової держави та громадянського суспільства, забезпечення конституційного правопорядку тощо.

Робиться висновок, що сучасних умовах розвитку конституціоналізму, інститут конституційно-правової відповідальності потребує відповідного доктринального забезпечення та модернізації як на теоретичному, так і на законодавчому й правозастосовному рівнях з метою її відповідності потребам та умовам розвитку правової держави та громадянського суспільства та комплексної реалізації її ціннісних аспектів. Для сучасної конституціоналістики аксіологічні дослідження слід розвивати в напрямках не тільки аксіосфери конституційного права, а й аксіосфери конституційної держави. У силу зазначеного, найважливішим завданням ціннісної характеристики конституційно-правової відповідальності є закріплення та реалізація відповідних цінностей у межах формування аксіометрії конституціоналізму.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, конституційне право, конституціоналізм, конституційна цінність, аксіологія конституційно-правової відповідальності, конституційна держава.

Batanova N.M. The phenomenon of constitutional and legal responsibility: from a value characteristic to the formation of the axiometry of modern constitutionalism.

The author formulates the methodological foundations of the axiology of constitutional and legal responsibility based on the value approach. With the help of this method, the author fills the axiological paradigm of constitutional and legal responsibility and modern constitutionalism in general with content. The value-based approach to constitutional and legal responsibility goes beyond the regulatory

framework in determining priorities in public life, including the constitutional and legal sphere. It is determined that the impact of the value approach on the doctrinal studies of constitutional and legal liability is as follows: when studying constitutional and legal norms, relations and processes, attention is drawn to what moral and value principles they have and whether they are present at all; it makes it possible to formulate both the content of constitutional values themselves and to develop a mechanism for their enforcement and protection, taking into account the state of social development; it allows to cite the provisions of current legislation which regulate relations in the field of constitutional and legal liability.

It is noted that the value of constitutional and legal responsibility is multidimensional and is related to its complex functional purpose for legal protection of the constitution, development of constitutionalism, the rule of law and civil society, ensuring constitutional law and order, etc.

The author concludes that under the current conditions of constitutionalism development, the institute of constitutional and legal liability requires appropriate doctrinal support and modernisation both at the theoretical, legislative and law application levels with a view to its compliance with the needs and conditions of development of the rule-of-law State and civil society and comprehensive implementation of its value aspects. For modern constitutional studies, axiological research should be developed in the areas of not only the axiosphere of constitutional law, but also the axiosphere of the constitutional state. In view of the above, the most important task of the value characteristic of constitutional and legal responsibility is to consolidate and implement the relevant values within the framework of the formation of the axiometry of constitutionalism.

Key words: constitutional and legal responsibility, constitutional law, constitutionalism, constitutional value, axiology of constitutional and legal responsibility, constitutional state.

Постановка питання. Сучасне юридичне дослідження, що орієнтоване будь-то на актуальні питання загальнотеоретичної юриспруденції або на доктринальні проблеми окремих галузей права й їх окремих інститутів, може претендувати на належний рівень надійності та якості результатів тільки за умови, якщо вони містять відповідні теоретичні обґрунтування та узагальнення, які, у свою чергу, неможливі без серйозної методологічної бази правової науки. Як справедливо вказує О.І. Ющик, «яка методологія, така й наукова теорія»; «наукове пізнання права суттєво залежить від вибору методології його дослідження» [1, с. 14]. Відповідно закономірними є твердження про те, що «сучасні підходи до проведення наукових досліджень є формою здійснення розвитку юридичної науки», а «вибір методології сучасного наукового дослідження є основоположним питанням для адекватного та повного визначення об'єкта юриспруденції» [2, с. 33].

У зв'язку з цим, обираючи об'єктом та предметом наукового дослідження проблеми відповідальності у праві, юридичної відповідальності та її окремих видів, в тому числі відповідальності у конституційному праві та конституційно-правової відповідальності, вкрай необхідно визначитись із методологічним інструментарієм, на основі якого й базуватиметься науковий пошук. Для загальнотеоретичної юриспруденції в цілому та, у даному випадку, теорії юридичної відповідальності зокрема це вкрай принципове питання. Адже, як зазначав А.А. Козловський, «відповідальність – субстанція Права. Буття права це буття його відповідальності. Закон, конституція настільки правові, наскільки субстанційально відповідальні. Субстанційально безвідповідальний акт є правове ніщо, існуюче в структурі правовідносин і функціонально поглинає субстанційально правове, поступово перетворюючи його в неправове, а потім і в Ніщо. Отже, Відповідальність як правова субстанція є джерелом життя та існування Права, водночас Безвідповідальність є формою ерозії й поглинання права в Ніщо» [3, с. 99].

Зазначаючи, що «гносеологія дозволяє судити про реальність того чи іншого явища в праві», І.Д. Сліденко вказує, що ця проблема «надзвичайно актуальна для конституціоналізму, зважаючи на переважаючі в Україні номіналістсько-формальні підходи в його вивченні та розумінні. Гносеологія дозволяє також наділити категорію істинним сенсом, враховуючи проблему формальної та істинної сторони. Для конституціоналізму в цьому значенні принциповим є вирішення проблеми співвідношення «духу» і «букви». І врешті-решт, такого роду підхід дозволяє в більш-менш допустимих термінах визначити параметри ідеального стану для правового явища та можливості його трансформації, варіативності й модернізації. Саме гносеологія дозволяє визначити, чим насправді є конституціоналізм – формально-правовий артефакт, культурно-цивілізаційне явище чи результат оптимізації та раціоналізації процесу управління соціумом та державою» [4, с. 181].

Ці та інші висновки та застереження, які робляться у загальнотеоретичній юриспруденції, актуалізують як в цілому проблематику методології дослідження конституційно-правової відповідальності, так і її ціннісного розуміння.

Огляд наукових джерел. Актуальні проблеми методології права, в тому числі і питання правової аксіології, стали предметом досліджень таких відомих вітчизняних теоретиків права як С.К. Бостан, К.В. Горобець, М.С. Кельман, А.А. Козловський, М.І. Козюбра, В.В. Костицький, М.В. Костицький, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабінювич, В.М. Селіванов, О.І. Ющик та вчених-конституціоналістів, серед яких, зокрема, М.О. Баймуратов, А.М. Колодій, А.Р. Крусян, М.В. Савчин, О.В. Скрипнюк, І.Д. Сліденко, В.Л. Федоренко та ін.

У свою чергу, наявні в Україні наукові дослідження теоретичних проблем конституційно-правової відповідальності, представлені у працях М.М. Вишневської, В.В. Гецько, А.А. Єзерова, В.В. Книша, Л.Т. Кривенко, О.В. Краснікової, О.О. Майданник, О.В. Мельник, Л.Р. Наливайко, О.В. Олькіної, В.Ф. Погорілка, В.І. Полевого, Г.І. Салівона, О.В. Скрипнюка, Т.М. Слободяник, О.В. Совгирі, Ю.М. Тодици, В.І. Топузова, В.Л. Федоренка, А.О. Червяцовой та ін.

Мета статті: дослідження проблем ціннісного розуміння конституційно-правової відповідальності у контексті розвитку конституціоналізму та трансформації методології науки сучасного конституційного права.

Виклад матеріалу дослідження. Застосування аксіологічного підходу в ході аналізу конституційно-правових явищ та процесів, у тому числі й конституційно-правової відповідальності, як правило, переслідує мету розкрити зміст основних конституційно-правових цінностей як фундаментальних основ сучасного конституціоналізму. Відповідно, абсолютно справедливо світоглядною основою осмислення юридичної відповідальності в публічному праві розглядаються ідеї справедливості, свободи, рівності, гуманізму, взаємної відповідальності держави та особи [5, с. 8].

З позицію сучасної правової аксіології не викликає сумніву, що цілі та ціннісні орієнтири виявляються важливими і, мабуть, багато у чому визначальними для системи права. Зокрема, у сучасній загальнотеоретичній юриспруденції правовими цінностями визначаються: правовий порядок, конституція, закон, законність, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, юридична відповідальність тощо. Стверджується, що «втільнення права в державі, в умовах формування і діяльності публічної влади призводять до поєднання аксіосфери права та аксіосфери держави і, як наслідок, виникнення такої правової цінності, як правова держава. Правова система, консолідуючи правові явища, утворює важливу правову цінність, яка реалізується у системі права, інститутах забезпечення права, правосудді тощо. Перелік правових цінностей залишається відкритим, що дозволяє дослідникам його наповнювати новими компонентами, новим змістом, орієнтуючись, насамперед, на юридичну природу права, тобто – на його властивості» [6, с. 189]. Отже, враховуючи це, є усі підстави відносити до правових цінностей конституційне право, конституціоналізм та складову його системи – конституційно-правову відповідальність у їх аксіологічному вимірі.

Проблематика ціннісної характеристики конституційного права та сучасного конституціоналізму, основних конституційно-правових інститутів, у тому числі й конституційно-правової відповідальності, що в останні роки набула широкого визнання у загальнотеоретичному дискурсі, є складною, багатогранною та методологічно актуальною, що пов'язано з прагненням сучасної конституційної юриспруденції вийти на нові рівні сприйняття конституційно-правової реальності. На цьому шляху виникає комплекс складних та системно взаємопов'язаних між собою проблем, що концентруються у питаннях сутності, змісту, функцій, ефективності дії сучасного конституційного права в умовах конституційної модернізації, глобалізації та міждержавної європейської інтеграції. Без перебільшення, функціональність конституційного права залежить від ефективності конституційно-правової відповідальності.

У цьому контексті актуалізуються проблеми предметної наповненості та зовнішнього вираження конституційного права та його інститутів як цінності, розуміння Конституції як національно-державної цінності, питання про поняття та природу конституційно-правових цінностей, їх співвідношення з цінностями права в цілому, конституційно-правовими нормами та принципами сучасного конституціоналізму, пошуку механізмів та принципів взаємодії у рамках конституційної аксіології конституційних правових цінностей та цінностей конституційного ладу, громадянського суспільства та демократичної державності. Це зумовлює необхідність

системних аксіологічних досліджень конституційного права, оскільки вони напряду виходять на проблематику його дії.

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що, по-перше, у всіх системах права і правових системах конституційне право як галузь права вважається провідною, пріоритетною, центральною, профілюючою, фундаментальною галуззю публічного права. Конституційне право як одна з профілюючих (первинних) галузей права і єдина в правовій системі України фундаментальна галузь права, має системоутворююче значення не тільки для законодавства, а й в цілому для правової системи. Тому не тільки нормами та інститутами, а й, насамперед, цінностями конституційного права забезпечується інституційна та функціонально-телеологічна єдність правової системи суспільства як цілісної соціальної системи. Від ціннісного наповнення конституційного законодавства та, відповідно, адекватного відтворення, реалізації, захисту конституційних цінностей в значній мірі залежить якість всіх інших галузей законодавства.

У зв'язку з цим особливо актуалізується питання не тільки щодо необхідності практичного виділення, а й пріоритетності конституційних цінностей у правовій теорії та практиці, їх усебічного гарантування та захисту, у тому числі шляхом застосування мір конституційно-правової відповідальності.

По-друге, необхідність визнання, закріплення, гарантування конституційних цінностей зумовлена конституційними перетвореннями в Україні. Прийняття Конституції України не могло не спричинити суттєвих змін в інших джерелах конституційного права. Мабуть не викликає сумнівів, що жодна галузь права не зазнала таких глобальних змін, як за своєю формою та змістом, так і, особливо, за сутністю, у тому числі в аспекті докорінних перетворень усієї аксіосфери конституційного права. У конституційному праві змінилися не тільки сутність та зміст багатьох інститутів, а й їх склад, завдання та функції. Свідченням тому є зокрема і є інститут конституційно-правової відповідальності та, попри суперечливий та повільний характер, розвиток відповідного конституційно-деліктного законодавства.

По-третє, з точки зору доктрини конституційно-правової відповідальності закономірною є постановка проблеми щодо аксіосфери держави. Як зазначав Ю.М. Оборотов, «аксіосфера держави формується у процесі діалогу держави і суспільства, а також держави й особистості. При цьому динаміка аксіосфери держави виражена не тільки у формуванні, але й у фіксації та освоєнні цінностей держави. Цінності держави виступають як пережиті людьми і зумовлені культурою форми їхнього позитивного ставлення до держави та її інститутів, які визначають вибір поведінки, що відповідає цим цінностям» [7, с. 151].

«Щоб розібратися в цьому питанні, – доводить Н. М. Оніщенко, – потрібно визначити роль держави як базового елементу української політичної системи, що відповідає за збереження цілісності суспільства та забезпечення його нормальної життєдіяльності. Вона за допомогою адміністративних структур, органів контролю, профілактики та запобігання протиправної діяльності регулює різномірний зв'язок і взаємодію між різними суб'єктами. Соціальний простір структурується так, щоб доля ентропійних процесів (невизначених) у соціумі не перевищувала рівень, за яким починаються системно-структурні дисфункції та стає можливим його розпад». У цьому контексті вона порушує питання про відповідальність держави за бездіяльність її органів і посадовців, за грубі порушення конституційних прав громадян. На її переконання, «однією з причин безвідповідальності держави є відсутність ефективних правових механізмів реалізації відповідальності держави перед особою. Завдання українського суспільства – їх створити, оскільки держава не зацікавлена в здійсненні, і, тим паче, в удосконаленні механізму власної відповідальності. У правовій державі, громадянському суспільстві такої невідповідності у відносинах «держава – громадянин» бути не повинно» [8, с. 50].

Тому, у сучасних умовах модернізації конституційного права, реформи в сфері прав людини, безпосереднього народовладдя, правосуддя, місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою, національної безпеки і оборони, проблематика цінностей конституційного права набуває особливого звучання і значення. Необхідність зміни старої парадигми соціальних (у тому числі й конституційних) цінностей викликана її неспроможністю створювати в суспільній свідомості новітнє розуміння й пояснення державотворчих, соціально-економічних, політичних, культурних процесів, що відбуваються в Україні, надавати адекватні моделі поведінки суб'єктів конституційного права в умовах суспільної трансформації. Особливо відчутним був вплив рудиментів радянської системи організації публічної влади та її ціннісних характеристик на процеси

інституціоналізації та конституювання її конституційно-правової відповідальності. Адже тривалий час відповідальність держави та органів державної влади сприймалась переважно у позитивному вимірі, що робило її доволі декларативним інститутом конституційного права. Водночас, з позицій сучасної філософії права, забезпечення свободи особистості багато в чому пов'язане з відповідальністю держави перед особистістю, що сьогодні стає ключовим фактором формування аксіосфери держави [9, с. 23].

Саме тому, за всіх об'єктивних труднощів дослідження конституційно-правової відповідальності в умовах сучасних викликів, неодмінно виникають додаткові труднощі суб'єктивного характеру, основною причиною яких є те, що перший досвід наукового узагальнення знань (доктринальний аспект) та систематизації правових норм (прикладний аспект) значною мірою здійснювався у психологічному зв'язку з проблемами радянського будівництва. Тому, не випадково, «родимі плями» радянського будівництва нерідко проглядаються у характеристиці принципів, підстав, санкцій конституційно-правової відповідальності.

Як приклад, ігнорування багатьох специфічних принципів та ознак конституційно-правової відповідальності має наслідком доволі дискусійних, а подекуди й парадоксальних, з точки зору класичної теорії демократії, конституціоналізму та парламентаризму, висновків та пропозицій, які робляться у вітчизняній юридичній науці на користь впровадження інституту відкликання виборцями народного депутата України [10], яке, як доводить С.Р. Станік «в разі його впровадження, буде виступати: а) формою прямого народовладдя; б) складовою права громадян брати участь в управлінні державними справами; в) санкцією за конституційне правопорушення, що полягає в невиконанні або неналежному виконанні положень передвиборної програми» [10, с. 22]. Адже, попри можливу суперечливість конституційно-правового забезпечення статусу народного депутата України (включаючи відповідну назву), інститут вільного мандату є однією з фундаментальних цінностей парламентаризму та свого роду аксіомою конституціоналізму та конституційного правопорядку, іманентною складовою якого є такі базові цінності як демократія та верховенство права.

У зв'язку з цим, визначальними політичними, економічними, соціальними та духовними умовами формування нової парадигми конституційних цінностей є побудова в Україні незалежної, демократичної держави, в якій діють принципи визнання людини найвищою соціальною цінністю, верховенства права, поділу влади тощо, що потребує формування в конституційній свідомості нових орієнтирів і цілей суспільного розвитку, конституційних цінностей, життєвих орієнтацій і норм поведінки суб'єктів конституційного права. Відповідно, в основі нової парадигми конституційних цінностей мають бути соціальні цінності, створені й засвоєні в країнах, в яких конституціоналізм, демократія і верховенство права існують багато років і дають позитивні результати для прогресу суспільства та держави.

Звідси, необхідно розглядати конституційно-правову відповідальність із аксіологічної точки зору, яка розкриває ціннісний потенціал цього багатогранного феномену конституційного права з позиції практики державотворення та системи ідеалів та ідей про демократичну державу, її форму, устрій та режим як конституційні цінності (їх генезис, систему, форми вираження, методи та ступінь реалізації і захисту). Так, наприклад, суверенність, демократизм, соціальність, правовладдя (верховенство права), унітарність, цілісність та недоторканність території, поділ влади, державна символіка, децентралізація та субсидіарність (а також, враховуючи загальний контекст та предмет даного дослідження – конституційно-правова відповідальність – *авт.*) є сенсоутворюючими цінностями конституційного ладу України та української державності [11, с. 113–115; 12, с. 104, 174].

При цьому, розглядаючи феномен конституційних цінностей у суб'єктному контексті, сучасні вітчизняні дослідники доводять, що найвищими ієрархічними цінностями є свобода та справедливність (цінності громадянського суспільства) та суверенітет, незалежність і унітаризм (цінності, що стосуються української державності). Саме вони виступають засобом зближення особистостей, культур, народів та універсальним інструментом досягнення соціальної злагоди та миру [13].

Більшість зазначених цінностей знаходяться в основі ефективної моделі конституційно-правової відповідальності та є ключовими принципами сучасного конституціоналізму. Саме тому, у контексті дослідження доктринальних проблем конституційно-правової відповідальності в Україні, аксіологічний метод набуває особливого значення.

Слід зазначити, що в конституційно-правовій науці, як і в цілому юридичній літературі, питання цінності юридичної відповідальності залишилось поза увагою вчених, проте її значення все ж таки епізодично вченими характеризувалося [14; 15]. Екстраполюючи на феномен конституційно-правової відповідальності висновки зроблені у загальнотеоретичній юриспруденції щодо аксіології юридичної відповідальності, можна виділити ціннісні засади конституційно-правової відповідальності у вигляді системи наступних аспектів:

1) враховуючи місце конституційного права у правовій системі будь-якої демократичної держави, конституційно-правова відповідальність займає центральне місце в системі видів юридичної відповідальності та націлена на забезпечення конституційного правопорядку в суспільстві та застосування мір негативного примусового характеру до суб'єктів конституційного права, які скоїли конституційні правопорушення;

2) конституційно-правова відповідальність має правовий характер, оскільки вона, як і інші види юридичної відповідальності, закріплена нормами права та реалізується за допомогою відповідних актів правозастосування у закріпленому правом порядку;

3) конституційно-правова відповідальність має інституційну цінність, що виявляється у тому, що її можна розглядати, з одного боку, як самостійний конституційно-правовий інститут, а з іншого, як складний правовий феномен, що має власну внутрішню структуру, завдання, функції тощо;

4) конституційно-правова відповідальність має гносеологічну цінність, що, з одного боку, заснована на системі поглядів та ідей сучасного конституціоналізму та, з іншого боку, положень про негативність наслідків за порушення конституційних принципів та норм;

5) конституційно-правова відповідальність має публічно-владну цінність, що характеризує її як таку, що походить від основних суб'єктів конституційного права – народу та держави безпосередньо або в особі їх органів, які мають відповідні функції та повноваження, що закріплені нормами конституційного права;

6) конституційно-правова відповідальність має каральну цінність, оскільки вона надає змогу засобами конституційного примусу виправити та не допустити в подальшому скоєння конституційних правопорушень тими суб'єктами, які їх скоювали у минулому;

7) конституційно-правова відповідальність має правопоновлюючу цінність, що визначає її як засіб поновити порушені конституційні права.

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що цінність конституційно-правової відповідальності має багатоаспектний характер та пов'язана із її комплексним функціональним призначенням для правової охорони конституції, розвитку конституціоналізму, правової держави та громадянського суспільства, забезпечення конституційного правопорядку тощо.

У сучасних умовах розвитку конституціоналізму, інститут конституційно-правової відповідальності потребує відповідного доктринального забезпечення та модернізації як на теоретичному, так і на законодавчому й правозастосовному рівнях з метою її відповідності потребам та умовам розвитку правової держави та громадянського суспільства та комплексної реалізації її ціннісних аспектів. До того ж для сучасної конституціоналістики аксіологічні дослідження слід розвивати в напрямках не тільки аксіосфери конституційного права, а й аксіосфери конституційної держави як правової, соціальної, демократичної, екологічної тощо. У силу зазначеного, найважливішим завданням ціннісної характеристики зазначених сфер є закріплення та реалізація використовуваних цінностей у межах формування аксіометрії конституціоналізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ющик О.І. Методологічна парадигма наукового пізнання права. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2017. № 2(2). С. 14–20.
2. Сибірна Р.І. Сучасні підходи до проведення наукових досліджень у юриспруденції. *Право. ua*. 2021. № 3. С. 28–34.
3. Козловський А.А. Онтологія юридичної відповідальності. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 99. С. 98–111.
4. Сліденко І.Д. Абсолютне в праві, або аксіоматичність базисних категорій сучасного конституційного права (конституціоналізм). *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 178–193.

5. Терещук М.М. Юридична відповідальність у публічному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2019. 20 с.
6. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.
7. Оборотов Ю. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 150–158.
8. Оніщенко Н.М. Аксіосфера сучасної держави та сприйняття права в суспільстві: проблеми теорії. *Проблеми філософії права*. 2008-2009. Т. VI-VII. С. 49–53.
9. Оборотов Ю.М., Горобець К.В. Аксіосфера держави. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2: Філософія права / редкол.: С.І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого*. Харків: Право, 2017. С. 21–24.
10. Станік С.Р. Інститут відкликання народного депутата України виборцями: проблеми теорії і практики: дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право (081 –право). Одеса, 2021. 252 с.
11. Реньов Є.В. Цінності конституційного ладу України та їх правова регламентація: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2017. 224 с.
12. Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2017. 243 с.
13. Реньов Є.В. Щодо питання основних цінностей конституційного ладу України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2014. №6 (10). С. 61–64.
14. Бойчук А.Ю. Аксіологічний зміст функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 14–17.
15. Болсунова О.М. Аксіологія юридичної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 62–65.